

Știința conștiinței

Dintre toate fenomenele existente în Univers, cel mai ciudat, dar și cel mai greu de înțeles, este capacitatea materiei de a se gândi pe sine.

Este greu de spus cum o lume discontinuă este integrată ca o unitate continuă, cum particulele aflate în permanență mișcare generează impresii, gânduri, sentimente...

În actul gândirii nu sunt sesizați atomii, reacțiile biochimice, impulsurile electrice... S-a afirmat că creierul este “cea mai mare sfidare a biologiei și a științelor, în general”. Ne putem întreba, la fel ca Schroedinger, dacă nu era posibil ca gândirea să nu fi apărut în procesul de evoluție a materiei. Iată, așadar, că problema gândirii, precum și cea a conștiinței se profilează ca probleme științifice de prim rang, deloc simple.

Conștiința, spre deosebire de obiectele și fenomenele naturii materiale înconjurătoare, nu poate fi studiată cu mijloacele clasice.

A înțelege conștiința înseamnă, în primul rând, a explica de ce avem conștiință. Se admite îndeobște că acțiunile ființelor inferioare sunt inconștiente. Nu există totuși nici o dovadă clară în acest sens pentru că exteriorizarea aspectului conștient implică o comunicare evoluată. Etologul britanic John Crook spunea că conștiința omului este un fenomen specific deoarece omul este conștient că el este conștient, că simte că are putere personală asupra propriilor sale acțiuni.

Conștiința a apărut pe fundalul unui simț dezvoltat al identității personale determinat de activitatea complexă a ființei care folosește unelte și trebuie să știe ce este al ei, cum, de ce, cu ce perspective acționează. Omul are conștiință pentru că se preocupă el însuși pentru integrarea sa socială: imaginea privilegiată a sinelui este un model a ceea ce poate fi altă persoană. Așadar, cunoscând propria persoană se pot prezice sau chiar controla dorințele și acțiunile altora. Dictonul antic “cunoate-te pe tine însuși” este un îndemn la a face conștientă o acțiune, care este realizată în mod natural și inconștient de către om.

Se poate înțelege conștiința dacă se admite că ea a apărut când simularea de către creier a lumii înconjurătoare a devenit atât de completă încât a inclus și un model al conștiinței însăși. Este interesant de remarcat faptul că conștientizarea eului propriu pare să se fi făcut destul de târziu, în mai mică legătură cu munca și uneltele. Astfel, vechii greci și evreii din perioada vechiului testament nu se considerau ființe gânditoare. Ei nu atribuiau imaginile lor verbale unor procese interne ci vocilor zeilor. Iliada, epopee compusă acum vreo 3000 de ani, nu se referă deloc la concepte mentale ca: minte, gând, sentimente, sau la eul propriu al personajelor. Oamenii nu erau făcuți răspunzători de acțiunile lor: ei erau doar instrumente ale forțelor externe divine.

Un alt exemplu confirmă această viziune specifică a omului aflat într-un stadiu de dezvoltare timpuriu. În centrul Braziliei există tribul de indieni numit Bororo. În aceeași regiune traiește și specia de papagali numită Arara. Exploratorii au fost extrem de surprinși când au constatat că indienii Bororo susțin că ei sunt papagali Arara. Desigur, s-ar fi putut înțelege, potrivit mentalității noastre, că indienii vorbesc într-o formă simbolică, și că fac aluzie la totemul tribului. S-a constatat totuși, în mod indubitabil, că indienii Bororo afirmă că ei sunt, în esență, chiar papagali Arara.

Această contradicție ciudată de raportare a eului propriu își are un analog modern desăvârșit. Este vorba de dualitatea corpuscul-undă din fizică. Materia este copusculară și ondulatorie în același timp. Admitem în prezent acest fapt, fără a mai fi impresionați de contradicția logică internă.

Aceste aspecte ale conștientizării conștiinței pun într-o lumină nouă punctele de vedere asupra sine-lui.

Dacă zeii erau doar o teorie inventată pentru a explica comportarea omului, poate că și conceptul modern al eului este o altă teorie inventată pentru a explica omul prin el însuși. Teoria noastră modernă asupra conștiinței ar putea fi o teorie mai bună decât cea a voinței divine, dar nu este nicidecum mai precisă. De fapt nici nu putem dovedi că este mai aproape de realitate. Poate că de fapt este o altă iluzie utilă !

Experiențele psiho-neurologice au evidențiat, recent, un aspect cu totul inedit, ba chiar surprinzător al comportării omului prin acte de voință și anume: chiar în actele voluntare, aparent spontane, se produce un eveniment mental inconștient înainte de a se ivi vreo dorință conștientă sau o decizie conștientă. Așadar, neavând o intenție nemijlocită de a acționa, noi conștientizăm mai degrabă un imbold sau o dorință de a acționa după ce procesul a început, deja, în mod inconștient. Deoarece îndemnul precede acțiunea, putem avea iluzia că el o cauzează.

Dacă considerăm că modelele mentale sunt reprezentări ale lumii, pe care oamenii ca și animalele (dar chiar și roboții sau computerele !) le folosesc pentru a-și controla comportarea, atunci o soluție a problemei conștiinței este aceea că toate modelele mentale (sau mai puțin mentale, dar despre sine) sunt conștiente !

Si totuși, chiar toate modelele construite de creierul nostru sunt conștiente ?

Umanitatea este populată de modele de conștiință într-un număr infinit. Oamenii cu personalitate așa-zis multiplă și-au format mai multe modele despre ei înșiși, care sunt în concurență pentru dominare. Această situație este anormală dar ea pare să fie doar limita cazului normal. Fiecare creier construiește mai multe modele de conștiință, dar există un singur “eu”.

Conștiința nu este ceva care controlează. Ea nu este un lucru, un loc, o substanță sau o parte a unui sistem. Ea este UN MODEL MENTAL.

Pe scara evoluției, calitatea conștiințelor depinde de tipul de modele construite. Odată ce vocile zeilor au fost înlocuite cu un concept de self activ, conștiința de sine a făcut un pas înainte. După unii savanți, căutările mistice în cazul conștiințelor superioare (iar una dintre acestea este reprezentată de către ilustrul gânditor Petre Țuțea) sau educația budhistă făcută în scopul ajungerii la treapta superioară de « iluminare », ar putea să nu fie plăsmuiri inutile ci pași spre noi modele mentale. Astfel, la baza educației budhiste stă meditația. Potrivit concepției budhiste, ea transformă conștiințele și eliberează de suferință pe individ. Cei mai mulți dintre noi, spunea Budha, sunt în permanență distrași de către imagini, sunete, idei. Trăim într-un vârtej de confuzie și fantezie, mai mult în trecut și viitor decât în prezent.

Luptând să găsească fericirea, omul se agață cu disperare de conceptul de “eu” iar lucrurile gândite de el trebuie să-l facă fericit. Dar tocmai acest fapt îl va duce la suferință. Prin contrast, conștientizarea înseamnă a trăi în prezent în fiecare moment, în mod continuu și vivace. În cursul meditației, această artă de a trăi în prezent este practică în poziția șezând. Gândurile vin, pleacă și vin din nou. Ele nu se suprapun, nu sar, nu construiesc fantasme. Ele curg până ce mintea se limpezește.

Aceste căi ale religiei orientale pot fi ușor înțelese în termenii modelelor mentale.

În mod normal atenția se mută de la un obiect la altul, în mod permanent. Aceasta este cea mai eficientă cale pentru a folosi toată capacitatea de prelucrare a informației de care dispunem. Dar, singurul lucru, care dă o oarecare stabilitate este prezența unui model stabil la care ne referim. În timpul meditației totul devine mai strălucitor, mai distinct. Cel mai slab sunet este perceput mult mai clar decât în mod normal. Sunt percepute chiar și bătăile inimii. Cum se petrece acest lucru și ce implicații are ? Se așteaptă ca știința să dezvolte conceptele necesare pentru a înțelege experiențele mistice în termenii procesării informației. Budhismul predică doctrina non-selfului : nu putem spune că cineva este conștient ci avem de-a face chiar cu conștiința însăși. Psihologia cognitivă arată că selful, (eu-l) este un model mental: nu există un eu conștient de orice, ci există o serie de modele mentale în permanentă schimbare.

Contribuția fizicii moderne la modelarea conștiinței ca proces este legată de fenomenele holografice și de dezvoltarea holografiei, adică de formarea unei imagini tridimensionale prin interferențe bidimensionale. Holograma unui obiect formată pe o placă fotografică are proprietatea potrivit căreia spărgând în bucăți acea placă, orice ciob oricât de mic poate reconstitui imaginea la fel ca și placa întreagă. Karl Pribram a arătat în lucrarea “Languages of the brain”, 1971) că structura în profunzime a creierului este în mod esențial holografică. Informația este distribuită în creier în așa fel încât fiecare fragment de materie cunoscută poate reproduce informația întregului. Experiențele de laborator au arătat că structurile cerebrale simt informația transmisă printr-o analiză matematică a frecvențelor temporale și spațiale specifice holografiei. Iată, deci, că în suportul mental avem de-a face cu holograme. Dar, cine privește hologramele ? Este chiar conștiința, modelul eu-lui fiecăruia. Conștiința este un aspect, o latură a reprezentării holografice. Noi suntem incluși în aceste holograme. Iar totul se petrece pe suportul material al unui sistem de neuroni cu activitate similară calculatoarelor analogice.

Când apare conștiința ? Când este pusă în funcțiune, când trebuie analizat propriul eu, când exprimăm propriul nostru mod de a considera realitatea. Conștiința este, deci, un program de calcul perfectibil, ținut în rezervă.

Puterea științei constă tocmai în a aptitudinea de a cuprinde explicarea conștiinței însăși și a-i sesiza legitățile evoluției ei.